

Teracim-i Ahval Literatürünün Otobiyografik Değeri

Ali Akyıldız*

The Autobiographical Value of Teracim-i Ahval Literature

Abstract ■ It was a generally accepted and, until recently, very dominant view in the literature that there was no tradition of autobiography in Ottoman society or that it was a feeble field. Lately, this issue has been returned to the research agenda, and Ottoman historians have begun to discuss it. Thus, new texts and data have begun to emerge in this field that will rescue the autobiographical work of Osman Aga of Tımişvar, which for a long time was known as almost the sole text in this field. This article, which aims to contribute to the autobiographical literature, will focus on a topic seldom emphasized previously, even though it had a strong tradition in Ottoman society; that is the autobiographical value of the information provided by the prosopographic literature, usually referred to as *tabakat* or *teracim-i ahval*. For centuries, this genre continued without interruption under general titles such as *hadika*, *tezkire*, and *devba*, which will be discussed in the article. This article puts forward and demonstrates with evidence the following thesis: From the first half of the 16th century until the end of the empire, the authors of this genre- almost all of the primary texts of which have been published in Latinized form- which provide short biographies of artists, historians, poets, scholars, etc., acquired the information they needed and referred to when writing biographies of significant people of their time from the people whose lives they were writing, either personally or through an intermediary, and thus these texts were based mainly on autobiographical material.

Keywords: Autobiography, Biographer, Biography, *Terâcim-i Ahvâl*, *Tabakat*, *Tezkire*, Curricula Vitae, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Hüseyin Vassaf.

---

* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi.

1538'de Sehî Bey'in kaleme aldığı bilinen ilk şairler tezkiresi olan *Heşt Bi-hişt* ve Latifi'nin 1546'da tamamladığı *Tezkiretü's-Şuarâ* başlıklı şairler tezkiresiyle Taşkoprizâde Ahmed Efendi'nin (1495-1561) 1558'de âlimlerle şeyhlerin hayatlarına dair Arapça olarak yazdığı *Şekaiku'n-numâniyye* ile Anadolu coğrafyasında Osmanlı teracim geleneğinin temelleri sağlam bir biçimde atılmış olur. Zamanla daha da gelişerek 18. yüzyılda en olgun konumuna ulaşan ve devlet adamı, sanatkâr, hattat, tarihçi, şair, şeyh, âlim, edip, din adamı gibi önemli kişilerin kısa ve kategorik biyografilerine yer veren bu yazım türü ve gelenek, *tabakat*, *vefeyat*, *ravza*, *tezkire*, *riyâz*, *güzlâr*, *hadîka*, *devha*, *gülsen*, *tuhfe* ve *sefine* gibi farklı isimler altında ciddi bir birikim oluşturur.

Sonraki dönemlerde yaşayan müellifler farklı meslek gruplarındaki önde gelen kişilerin hayatlarıyla ilgili yazılan bu eserlere ilaveler yaparak ve büyük bir kısmını imparatorluğun sonuna kadar getirerek zincire yeni halkalar eklerler. Bir iki örnek vermek gerekirse 18. yüzyılda Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin (1719-1788) hattatların biyografilerini içeren *Tuhfe-i Hattâtîn* başlıklı eseri İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın (1871-1957) *Son Hattatlar*'ı ve Şeyhülislâm Esad Efendi'nin (1685-1753) musikişinaslara dair yazdığı *Atrabül-Âsâr fî Tezkireti Urefâi'l-Edvâr*'ı da İbnülemin'in *Hoş Sadâ*'sı ile tamamlanmış olur.

Görüldüğü gibi Osmanlı kültüründe bu şekilde ciddi bir grup biyografisi geleneği olmasına rağmen, yakın bir döneme kadar otobiyografi alanı için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildi. Tımsıvarlı Osman Ağa'nın kaleme aldığı otobiyografik eseri uzun süre alanında şöhretini ve genel anlamda yalnızlığını korudu. Son dönemlerde yapılan araştırmalarla gün ışığına çıkarılan yeni veri ve eserlere rağmen Osmanlı otobiyografi geleneğinin hala güçlü bir alan olmadığı söylenebilir. Bu makalede, Osmanlı biyografi geleneğinde çok önemli bir yeri olup yukarıda değerine dikkat çekilen *tabakat* veya *terâcim-i ahvâl* literatürünün ciddi anlamda otobiyografik veriler üzerine kurulu olduğu, teracim yazarlarının özellikle çağdaşı bazı müelliflerin hayat hikâyelerini bizzat biyografilerini kaleme aldığı kişilerden veya onların dost, çevre ya da ailelerinden yararlanarak yazdığı ve bu anlamda da bu literatürün ciddi bir otobiyografik veri içerdiği tezi ileri sürülecektir.

Bu konuyla ilgili örnekler teracim ve tabakat geleneği zincirinin son halkasının iki önemli temsilcisi olan İbnülemin ile Hüseyin Vassaf'ın (1872-1929) bazı eserleri üzerinden verilecek ve daha sonra ileri sürülen bu tezin doğru veya diğer bir ifadeyle imparatorluğun son dönemleri için tespit edilen bu durumun geçmiş dönemler açısından bir temsil kabiliyetinin olup olmadığı sorusu önceki

yüzyılların tezkire literatürü üzerinden izlenecek ve burada da aynı yöntem uygulanarak ve teracim literatürü adım adım geçmişe doğru takip edilerek Türk teracim geleneğinin başlangıcı olan Ali Şir Nevai'nin *Mecalisü'n-Nefais*'ine kadar indirilecektir.

Teracim külliyatıyla ilgili verilecek bilgiler ve ileri sürülecek olan tezler, yazarlarının yaşadığı döneme ve çağdaşlarına veya o döneme yakın zamanlarda yaşayan kişilere ait olacaktır. Bu husus önemlidir; zira önceki dönemlerde yaşamış olan kişilerin hayatı kayda geçtikleri ölçüde veya varsa ailelerinden intikal eden bilgi ve rivayetler bağlamında külliyattaki yerlerini alırlar. Örneğin İbnülemin'in *Son Hattatlar*'ı Müstakimzade Süleyman'ın (1719-1788) bıraktığı yerden başladığı için kendi zamanına kadar olan biyografiler bu yazıda ileri sürülen yaklaşımın kapsamına girmediğinin ifade edilmesi gerekir. Bununla birlikte önceki dönemlerde çağdaşlarının biyografik bilgilerini toplayıp yazan o dönemin teracim yazarları da bilgilerinin bir kısmını aynı yöntemle, yani bizzat biyografisi yazılan kişilere başvurarak elde ettikleri için o metinlerin de esasında otobiyografik bir temel üzerine bina edilmiş oldukları düşünülebilir.

İbnülemin, yazmış olduğu teracim kitaplarında kendi zamanında yaşayıp biyografisini yazmak istediği insanlardan özgeçmişlerini isteyerek, onları konuşuturup notlar tutarak ya da aile bireylerinin veya çevresinin bilgilerine başvurarak hayat hikâyelerini oluşturur. Bu hususta eserlerinden pek çok örnek verilebilir. Örneğin kanunî ve bestekâr “Ahmed Mükerrrem Beyin -vefatından altı sene evvel- musiki hayatına aid tercemei halini istemişdim. Yazub verdiği verakayı aynen nakl ediyorum”¹ veya Hattat Hamid Ayaç'ın içinde olduğu gibi “*mükerreren vaki olan talep üzerine Hâmid Beyin yazdığı tercemei halini aynen derc ediyorum*”² ya da Hattat Kâmil Akdik'inde olduğu gibi “*Elhac Ahmed Kâmil Efendiden terceme-i halini istemişdim. 15 cümadelâhire 1334'te yazup verdiği verekayı aynen derc ediyorum*”³ diyerek gelen mektupların metinlerine yer verdikten sonra konuyla ilgili kendi değerlendirmelerini ilave eder;⁴ bazen de herhangi bir değeren-

- 1 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Hoş Sadâ* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1958), s. 42-45.
- 2 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), s. 119-23.
- 3 İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 168-70. Diğer bir örnek için bkz. s. 582-83.
- 4 Şairlerden örnekler için bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. I (İstanbul: Dergah Yayınları, 1988), s. 185-87 (Şair Mehmed Besim Bey), s. 219-20 (Gelibolu Mevlevihanesi Şeyhi Ahmed Celaleddin Dede Efendi), s. 221 (Celal Sahir Bey), s. 224-25 (Cemal Nabedid Bey), s. 249-51 (Cudi Efendi), s. 261-63 (Hüseyin Daniş Bey), s. 399-401 (Ömer Ferid Bey); c. II, s. 655-56 (Hilmi İstepan); c. III, s. 1301-2 (Osman Faiz Efendi), s. 1667-68 (Dr. Sami).

dirmede bulunmaksızın şairden gelen metni olduğu gibi aktarıp şiirlerinden bazı örnekler vererek bahsi tamamlar.⁵ Yukarıdaki ifadeleri aynı zamanda çağdaşlarının biyografisini yazarken edindiği bilgilerin kaynağının mahiyetini ve veri edinme yöntemini de ortaya koymaktadır.

Otobiyografisini aynen verdiği ve arkasına bir değerlendirme eklediği şairler konusu Orhan Seyfi Orhon örneği üzerinden biraz daha somutlaştırılabilir. “Pek değerli Şair ve ediblerimizden Orhan Seyfi Orhon, diyor ki:” şeklinde otobiyografinin başına bir açıklama cümlesi koyduktan ve onun ağzından edebiyat ve şiir ilgisinin başlayış ve Ziya Gökalp’in etkisiyle aruz vezninden hece veznine geçiş serüvenine yer verdikten sonra iki sayfalık metnin sonuna şöyle bir değerlendirme yapar: “İzaha hacet yoktur ki Orhan Seyfi, fitraten şairdir. Sesinde, tarzı tekellümünde bile şiir ahengi vardır. Bir haldeki söz söylerken şiir okuyor zannolunur. Onun sözü gibi özü de pek nazıktır. Ruhundaki incelik -vücudünden başka- her halinde, her halinde tecelli eder. Güzel bir beyitin iki mısraına benzeyen iki bacanağın, senelerden beri -bugünkü, dünkünden daha zarif, daha diltirib olarak- çıkardıkları “Akbaba”ya yazdığı yazılar, Seyfi’nin mizah vadisinde de hakikaten kudret sahibi olduğunu göstermektedir” diyerek şiirlerinden verdiği örneklerle geçer.⁶ Aynı şekilde Filozof Rıza Tevfik’in gönderdiği yaklaşık 6 sayfalık özgeçmişiyile 9 sayfalık iki mektubuna yer verdikten sonra “En değerli şairlerimizden olan Feylesofun şiirleri ve ilmi eserleri hakkında söz söylemeğe hacet varsa ‘güneşin nurunu tarife ne hacet vardır’ mısraını irad ile iktifa ederim” sözleriyle metnine son verir.⁷ Görüldüğü gibi zikredilen bütün bu biyografik metinler tamamıyla otobiyografik veriler üzerine oturtulur.

Hüseyin Vassaf da aynı yöntemi kullanarak muhataplarından hayat hikâyelerini talep eder. Kardeşi Ahmed Tevfik Bey’in biyografisini bizzat yazan İbnülemin,⁸ ayrıca kardeşi hakkında yazılan şiirlerden bazı örnekleri, kaleme aldığı 5 sayfalık kendi otobiyografisini, bir mektup ve bazı şiirleriyle birlikte 20 Temmuz 1924 tarihli olarak Vassaf’a yollar. Bu metinleri olduğu gibi yayımlayan Vassaf, ayrıca önüne ve sonuna bazı ilavelerle değerlendirmeler koyar.⁹

5 İbnülemin, *Son Aşır Türk Şairleri*, c. III, s. 1745-47.

6 İbnülemin, *Son Aşır Türk Şairleri*, c. III, s. 1290-93.

7 İbnülemin, *Son Aşır Türk Şairleri*, c. III, s. 1508-22.

8 Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2006), s. 365-72.

9 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 376-93. Vassaf, aynı metni diğer bir eserinde de kullanır (Hüseyin Vassaf, *Bir Eski Zaman Efendisi: İbnülemin Mahmud Kemâl, Kemâlü'l-Kemâl*, haz. Fatih M. Şeker, İsmail Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), s. 71-76.

Hüseyin Vassaf'ın kendisi de tasavvuf ehli olduğu için bazen bilgi almak hususunda karşılaştığı zorlukları çözüme şeklini tasavvufi hal, irtibat ve kerametle ilişkilendirerek açıklaması rasyonel olmamakla birlikte ilginçtir. Olay şöyle gelişir: hem vefat etmiş olan babasının hem kardeşi Seyyid Abdülkadir Belhî'nin hem de kendi biyografisini yazması için başvurduğu Muhammed Burhaneddin Belhî'nin aradan yaklaşık bir yıl geçmesine rağmen kendisine olumlu veya olumsuz bir dönüş yapmaması üzerine çevresinden bazı kişileri devreye soktuğu halde yine de sonuç alamayan Hüseyin Vassaf, son çare olarak Şeyh Abdülkadir Belhî'nin ruhaniyetine müracaat eder: “Ya Şeyh! Benim dünyevî beklediğim bir menfaat yok. Hasbeten li'llâh tercüme-i hâlini yazmayı istedim. Ne biraderinden ne de mahdumundan eser-i icâbet göremedim, mahzun oldum. Senin uluvv-i kadr ü kemâline îmânım var; vâkıf olduğun esrâr-ı tevhîd hürmetine benim mes'ûlümü is'âf et. Kardeşinin ve mahdumunun kalblerinde bir te'sîr husûle getir. İsteddiğim ma'lûmâtı bana versinler. Ashâb-ı mürâcaatı merdûd etmek büyüklük şânı değildir” şeklinde hem kardeşiyle oğlunu şeyhe şikâyet eder hem de kendisinden istek ve tazarru'da bulunur. Onun anlatımına göre bu isteği dile getirdiği gün Burhaneddin Efendi'nin oğlunu göndererek istediği bilgileri kendisine verdiğini ve bu olayın 'seyhin kerameti' üzerine gerçekleştiğini belirtir.¹⁰

İbnülemin, doğal olarak hayat hikâyesini yazacağı her kişiyle doğrudan irtibat kurma imkânı olmadığı için otobiyografik bilgileri edinebilmek amacıyla zaman zaman araçlar kullanır,¹¹ bazen araçlar vasıtasıyla biyografisi yazılacak kişinin arkadaşlarından aldığı bilgileri kayda geçirir,¹² bazen de bilgileri alıntı olarak değil, tamamen kendi cümle ve kompozisyonuyla vererek¹³ otobiyografik malzeme ve bilgileri metne yedirir. Dolayısıyla oluşturduğu metnin bir yerinde “tercemei halini, fotoğrafını ve yazısını Ekrem Hakkı Bey kendinden alıp bana tevdi etmiştir”¹⁴ şeklinde bir açıklama ile kendini ele vermese aktardığı bilgilerin otobiyografik verilere dayandığının anlaşılması mümkün değildir. Bazı örneklerde beğendiği veya vurgu yapmak istediği birkaç cümlelik otobiyografik ifadeyi kişiden geldiği gibi

10 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 406-11.

11 İzmirli Cemal Efendi'nin ağzından özgeçmişini İzmir Müftüsü Akif Efendi yazıp gönderir (İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 115). İbnülemin'in İzmir'dekilerle irtibat aracının müftü efendi olduğu anlaşılıyor (s. 382).

12 İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 384; Aynı mlf., *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, s. 453-55; c. II, s. 837, 928-30, 1085-92, 1118-22. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. IV, s. 157-58.

13 İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 87; Aynı mlf., *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, s. 466.

14 İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 75-77.

alıntı olarak aktarır,¹⁵ bazen de Medenî Aziz Efendi ve Bimen Şen örneklerinde olduğu gibi ilgili şahısların daha önce çeşitli dergilere¹⁶ gönderdiği veya doğrudan şahıslardan aldığı¹⁷ otobiyografik verileri tamamlayıcı bir unsur olarak kullanır.

İbnülemin, vefat eden şahıslara dair biyografik malzemenin temini için zaman zaman aile üyelerinin görüşlerine başvurur¹⁸ ve bu yöntem Hüseyin Vassaf tarafından da kullanılır.¹⁹ Eğer aileden herhangi bir bilgi gelmezse zorunlu olarak bulabildiği verilerle iktifa eder, ancak bazen kitap basılmadan önce geç de olsa aileden bir bilgi intikal ettiği takdirde o dönemin kitap basım koşullarında dizgisi yapılan bahislere ilave yapmak zor olduğundan ötürü bu yeni bilgiler için ek bir başlık ve biyografi metni oluşturur ve okuyucunun bu durumu gözden kaçırmaması için de önceki metne atıfta bulunur.²⁰ Öte yandan Hattat Kırcaalili Osman Nuri Efendi hakkında bilgi istediği oğlu Vehbi Efendi'nin gönderdiği mektupta babasının öldüğü tarihi ve hangi kabristana defnedildiğini "bilmediğini" biraz da şaşkınlık içerisinde belirtmesi,²¹ herhalde kızgınlıkla yapılmış bir değerlendirme olmalıdır.

15 İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 407-8, 581. Şairlere dair örnekler için bkz. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, s. 244, 417; c. II, s. 619, 1055-56; c. III, s. 1487-88, 1490, 1499-1500, 1548, 1639, 1677-79, 1713-14, 1722-26. Kendisinden aldığı özgeçmişinden bir cümle alıntılaman İbnülemin, Orhan Şaik Gökyay hakkında "öğretmenler arasında öğretdiğini bilenlerdendir" değerlendirmesini yapar (İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, c. III, s. 1294).

16 İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 88, 106. Cenap Şahabettin'in Florinalı Nazım'a verip *Süs* dergisinde yayımladığı otobiyografisi için bkz. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, s. 230-31.

17 Ekrem Karadeniz'den aldığı metnin önüne ve sonuna kendi ulaştığı veya gelen metinden kendi ifadeleriyle birtakım bilgiler verip ardından ondan gelen metni neşreder (İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 175).

18 Trabzonlu Hattat Mehmed Abdülaziz Efendi'nin vefatı üzerine damadı Ekrem Hakkı Bey'e biyografisiyle ilgili bir mektup yazar (İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 68-72, 761). Diğer örnekler için bkz. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, s. 52, 265; c. II, s. 682, 901, 906, 982, 990; c. III, s. 1526-27.

19 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 205. Edirneli Şeyh Hafız Sırrî Efendi hakkındaki bilgiyi kardeşi Hayalî Efendi'den alır ve ondan gelen mektubu aynen yayımlar (Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. III, s. 280-81). Yine Edirneli Şeyh Şerif Efendi için de damadı Şerafeddin Efendi'den gelen mektubu eserine koyar (Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. III, s. 302).

20 Yazdığı Erzurumlu Hattat Tahtacıade Elhac Hafız Mustafa Fehim Efendi'nin biyografisine (İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 215) daha sonra torunu eski Milli Eğitim Bakanı Rıfka Salim Bey'den gelen verileri de ekleyebilmek için ikinci bir başlık açar (s. 712).

21 İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 253.

Hayat hikâyesi hakkında bilgi istediği sırada bürokraside memur olarak görev yapan Hattat Celal Bey'in otobiyografisi gayet sade, eksik ve muğlaktır.²² Bu durumun Celal Bey'den gelen bilgilerin kısalığından mı yoksa biyografin tasarrufundan mı kaynaklandığı tam olarak anlaşılamıyor. İbnülemin, ailelerine ulaşamadığı bazı kişilerle ilgili bilgileri çevresindekilerle dostlarından alır;²³ aynı yöntemin Hüseyin Vassaf tarafından da kullanılması ve hatta bazen yazdıklarını çevresindekilere kontrol veya tashih ettirmesi,²⁴ bu yöntemin gelenek boyutuna işaret etmektedir. İbnülemin, bizzat ve yüz yüze görüştüğü kişilerden sorular sorarak aldığı otobiyografik bilgilere de zaman zaman yer verir. Bir örnek vermek gerekirse Hattat Saf-ranbolulu Mehmed Şevki Efendi bahsine "22 Kânunı evvel 1926'da dükkânında tercemei halini kendine söyletüb zabt etmişdim" şeklinde bir not düşer;²⁵ bazen de muhatabının ikili görüşmelerde vermiş olduğu otobiyografik bilgileri istitrad kabilinden metne ilave eder.²⁶

Hüseyin Vassaf da hazırladığı *Sefîne-i Evliyâ* başlıklı eserinde yaşadığı dönemdeki şeyhlerin hayatları için kendilerine, aile bireyelerine, dost ve yakın çevresine başvurup bilgilerinden yararlanır ve çağdaşı şeyhlerin biyografileri için en önemli kaynağının bizzat kendileri olduğunu belirtir.²⁷ Vassaf'ta da biyografik veri edinme süreçleri bazen yüz yüze²⁸ bazen mektupla olur,²⁹ bazen de gönderilen tercüme-i hal metinlerinden uzun alıntılar yapar.³⁰ Hayat hikâyelerini yazmak için bilgi istemek üzere başvurduğu Abdülhakim Arvasî gibi bazı şeyhler ise "tarikât-ı aliyeye-i Nakşibendî'de bid'at ihdas etmeyerek istikametle irşâd-ı ibâd vazifesini

22 İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 522.

23 İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 73, 200-201, 783, 803.

24 Vassaf, Şeyh Muhammed Sa'deddin-i Süheyl Efendi bahsinde bu durumu şu şekilde anlatır: "gerek büyük azizin (Osman Şems), gerek İzzî Efendi'nin tercüme-i hâlleri için mürâcaat eylemiş idim ve yazdıklarımın tashihi ricasında bulunmuş idim. Va'dlerini ifâ buyurdular. Bu bâbda, âcizlerini tenvir buyurdular; minnet-dâr oldum (*Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 199). İlgili şahsın çevresinden yazılı bilgi aldığı diğer bir örnek için bkz. c. I, s. 471-72.

25 İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 399, 460.

26 Şairlerden Hayret mahlaslı Mehmed Bahaeddin Hayret Efendi'nin Hayret mahlasının hikâyesini kendisine anlattığını dipnotta hikâye eder (İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, c. II, s. 577).

27 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. XXXVI.

28 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 160; c. V, s. 40.

29 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. V, s. 118-19, 223-24.

30 Bu konuda Rifai Şeyhi Kenan Bey'in otobiyografik metninden yapılan alıntı örnek olarak verilebilir (Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 263-64).

îfâ eylemektedir' diye yazılmasını emir buyurdular" şeklinde gayet kısa cevaplar vermeleri üzerine yeniden görevleriyle ilgili daha geniş bir açıklama isterse de yine kısa cevaplar alır;³¹ bazıları ise kendilerini böyle bir eserde yer almaya layık ve değerli görmeyecek derecede mahviyet sahibi olduklarından ötürü bilgi vermek istemezler. Örneğin Tahir Ağa Dergâhı Şeyhi Ali Behcet Efendi, "seg-i akurun bustânü'l-ârifine duhule ne haddi var? Beklediğim şey hân-ı ni'metlerinden bir parça bakıyyeden ibarettir. Kapılarında buna intizârdan başka ne kârım vardır?" şeklinde bir pusula yazarak kendisi gibi azgın bir köpeğin âriflerin bahçesine girmeye hakkı olmadığını ve onlardan gelecek küçük bir parça nimet adına kapılarında beklemekten başka bir şey istemediğini dile getirir. Böyle durumlarda bulabildiği ve ilgili şahsın çevresinden edinebildiği bilgileri vermekle yetinir.³²

İstenen otobiyografik bilgileri ayrıntılı bir şekilde yazıp muhatabına ileten Muhammed Gülşenî'nin gönderme gerekçesi de ilginçtir; kendisi gibi hiçbir değeri olmayan insanların hayat hikâyelerini yazmanın vakit kaybından başka bir şey olmadığını bilmesine rağmen sadece emir ve isteklerini reddetmemek adına özgeçmişini karalayıp ayrı bir mektupla gönderdiğini Hüseyin Vassaf'a bildirir.³³

Biyografıların hayat hikâyelerini yazacakları kişilerden özgeçmişleri hakkında bilgi alma süreçlerinin bazen sıkıntılı geçtiği, bazı kişilerin ciddi anlamda zorluk çıkardığı ve Hüseyin Vassaf'la İbnülemin'in bu konuda hayli dertli oldukları söylenebilir. Aracılar vasıtasıyla özgeçmiş hakkında bilgi istediği, ancak aradan uzun bir süre geçtiği halde bu isteğine cevap alamadığı Muhammed Bahaeddin Veled Çelebi bahsinde eseri için bilgi toplamak konusunda karşılaştığı genel sorunları ve zorlukları birer birer sayarak müstakbel okuyucusuna âdeta içini döken Vassaf, *Sefine* isimli eserine zamanının önde gelen şeyhlerinin hayat hikâyelerini yazmak istediğini, bilgi vermeleri için kimseyi zorlamaya hakkı olmadığını ve bu konuda muhataplarını anlayışla karşılayacağını belirttiikten sonra ihsan veya sadaka istemediğini, hatta insanlar masrafa girmesin diye gönderecekleri bilgi notlarını koyacakları zarfların üzerine pul dahi yapıştırdığını, trenle evlerine kadar giderek ve pek çok masraf yaparak vakit harcadığı halde böyle bir muamele ile karşılaşmasının

31 Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. II, s. 118-19.

32 Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. II, s. 217-20.

33 "Efendim, hiçbir eder ve değeri olmayan fakiriniz gibi adamların terceme-i hâllerini yazmakla iştiğal, izâa-i evkattan başka bir şey[i] müntec olmayacağını bildiğim hâlde mahzâ emirlerini reddetmiş olmamak üzere irsâl buyurulan pusulayı karalayarak iâdeten takdime mütecâsir oldum" (Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c. III, s. 51-53).

kendisini üzdüğünü ifade eder ve bu konuyla ilgili olarak yaşadığı hayal kırıklığını şu şekilde dile getirir:

“Terceme-i halleriyle tezyin-i sahife eylemek arzusunda bulunarak kendilerinden bi'l-vâsıta bazı mertebe ma'lûmât istedim. Aradan zaman geçtiği halde ricamı is'âf buyurmadılar. *Sefîne*'mize zamanımızın ricalinin terâcim-i ahvâlini de yazmak mecburiyeti olduğundan, bu yoldaki müracaatımıza karşı âsâr-ı istiğnâ vü terâhî gösterilmesine diyecek sözüm yok; istediğim ne ihsandır ne de sadakadır... Mektûblar yazmak, posta ile alınması mefrûz cevâb-nâmenin zarfına bile tarafımdan pul yapıştirilip o zâtı masrafa sokmamak ve ale'l-ekser vapur, şimendüfer masrafı ihtiyâr ile mahall-i ikametlerine kadar gitmek, zaman zâyi eylemek gibi fedâ-kârlığa karşı hüsn-i mukabele görmeyince mahzun olmuyorum dersem yalan söylemiş olurum”.³⁴

Hüseyin Vassaf, o sırada *Fatîn Tezkiresi*'ne bir zeyl ve daha sonra bilinen adıyla *Son Asır Türk Şairleri*'ni yazmakla meşgul olan İbnülemin'in de bilgi alma konusunda muzdarip olduğunu ve zaman zaman onunla bir araya gelerek bilgi toplama konusunda yaşadıkları sıkıntılarla ilgili dertleştiklerini söyler; hatta İbnülemin'in bu tür insanların yaptıklarını yazarak sonraki nesillere şikâyet edeceğini kendisine söylediğini belirtir;³⁵ gerçekten de “*mükerreren müracaat ettiğim halde is'âfı recaya himmet etmeyen zatlar*, tercümei hallerini bu eserde bulamadıkları için beni mazur görürlerse isbatı insaf etmiş olurlar. Zira *gaibden malûmat almağa, malûmat vermeğe muktedir olmadığım gibi tercemei hallerini ve eserlerini tevdi etmemekte ısrar edenler hakkında* da kuvvei cebriye istimaline ne hakkım, ne de kudretim vardır”³⁶ şeklinde aşağı yukarı Hüseyin Vassaf'la aynı sitemleri ve çektiği zorlukları dile getirerek gelecek nesillere şekvâda bulunan İbnülemin, gaipten bilgi almaya muktedir olmadığını ve özgeçmişini vermeyenlere karşı da zor kullanamayacağını söyler.

Şairlerin ailelerinin meraksızlığıyla ilgisizliğinden şikâyet eden İbnülemin, özellikle taşrada bulunan ailelerin kendisine yardımcı olmadığını belirterek vefat etmiş şairlerin “mezarlarının başında oturup istediğimiz malûmatı galiba kendilerinden sormak icab edecek” şeklinde ironik bir yakınma ve serzenişte bulunur. Otobiyografisini istediği kişilerin bin bir naz etmelerinin yanı sıra, bilgi konusunda söz vermelerine rağmen, aradan seneler geçtiği halde bu sözlerini yerine getirmemelerini ve bazı şairlerin arkasından yıllarca koştüğünü karşılaştığı zorluklar

34 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. V, s. 254.

35 Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. V, s. 255.

36 İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, s. 19.

bağlamında zikreder.³⁷ Bununla birlikte ilgili şahıslardan otobiyografik metinleri alabilmek için çektikleri zorluklardan yakının iki biyografin bazen kendileri de bu sorunun öznesi olabilir. Nitekim Vassaf'ın “tercüme-i hâllerini *Sefîne-i Evliyâ*'ya yazmak emeliyle *bir seneden beri vâki' olan ricâ ve isrâr-ı âcizânem üzerine yazmış oldukları tercüme-i hâllerini* bi-aynîhî buraya nakl ve derc etmeyi vecibeden addeyledim” şeklindeki ifadeleri, üstadı İbnülemin'den yukarıda bahsedilen otobiyografik verileri alabilmek için bir yıl uğraştığını ortaya koymaktadır.³⁸ Daha açık bir ifadeyle bilgi alma konusunda başkalarından şikâyet eden İbnülemin, hayatıyla ilgili bilgi talep eden tilmizi Hüseyin Vassaf'ı bir sene bekletir.

Bununla birlikte kendilerine yapılan tercüme-i hal çağrısına hemen cevap verenlerin yanı sıra, herhangi bir istekte bulunulmamasına rağmen projeden haberdar olup yazacağı kitapta kendisine de yer vermesi için eser sahibinden bizzat ricada bulunanlara da rastlanır. İbnülemin, eseri için hazırlıklar yaptığı sırada özgeçmişini istediği ve 35 yaşındayken hayatını kaybettiğini belirttiği Şair İsmail Yaşar Şadî'nin ölümünden üç buçuk ay önce tercüme-i halini kendisine getirdiğini söyledikten sonra “bu eseri tertibe başladığım esnada tercemei hallerini istediğim şair ve nazımlardan ilk getiren Yaşar Şadî idi. Garibdir ki ilk giden de o oldu” sözleriyle erken ölümüne atıfta bulunur; özgeçmiş metninde biri aruz diğeri hece vezniyle yazılmış iki şiir defteriyle birlikte bir de meşhurların el yazılarıyla yazdıkları metinleri içeren bir *hutut-i meşahir defteri*, yani meşhurların el yazılarını topladığı bir defteri olduğuna vurgu yapmasını ince ince eleştirerek merhum şairin bu fikri kendisinden aldığını belirtir;³⁹ “her istediği yere gidebilmek için pasaport hükmüne geçen o defter sayesinde pek çok kimseyi tanımış ve kendini tanıtmışdı” veya “büyüklüğe ve büyüklerle ihtilâta” meyilli olduğu şeklindeki yorum ve değerlendirmelerini de bu defter konusu üzerinden yürütür.⁴⁰ Bu örnek, bir yandan özgeçmişini biyografi uğraştırmaksızın verdiğini diğer yandan da söylediklerinde haklı olsa dahi aralarında çıkar ilişkisi oluştuğunda biyografin okuru nasıl yönlendirebildiğini açık bir biçimde ortaya koyuyor.

37 İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, s. 13-14.

38 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 376-93. Vassaf, aynı metni diğer bir eserinde de kullanır (Vassaf, *Bir Eski Zaman Efendisi*, s. 71-76).

39 Gerçekten de İbnülemin'in dönemin meşhurlarının yazılarını ihtiva eden güzel bir *hutut-ı meşahir* defterinin yayımlanmış hali için bkz. *Bir İnsan Bir Devir: İbnülemin Mahmud Kemal'in Hutut-ı Meşahir Defteri*, haz. Şemsettin Şeker, İsmail Kara (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010).

40 İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, c. III, s. 1753-55.

Herhangi bir davet vuku bulmadığı halde tertip ettiği kitaba kendisini de alması için istekte bulunan şairlere Antepli Mehmed Şakir Efendi örnek olarak gösterilebilir. İbnülemin şairin özgeçmişini verdiği kısımda bu durumu şu sözlerle açıklar: “bazı meşahirin tercemei hallerini yazmakda olduğumu söylediğimde ‘Şöyle bir herif vardı diye beni de yazınız, reca ederim’ dedi. Tercemei halini verirse yazacağımı söyledim. Sekiz buçuk ay sonra -bire gün fasıla ile- iki veraka verdi”. Bu örnek bu tür antolojilerde yer alabilmek için kişisel ilişkilerin de etkili olabildiğini göstermesi açısından anlamlıdır; zira şairin ölümünden sonra İbnülemin’in de kurucuları arasında bulunduğu Asar-ı Müfide Kütüphanesi’nde basılması için oğlunun getirdiği divanını “daha mühimleri” olduğu gerekçesiyle geri çevirmesi, şiirlerini beğenmediği halde yine de onu eserine aldığını ispatlamaktadır.⁴¹

Kendi şiirlerinin ve özgeçmişinin kitapta yer alması için başvuran bu örneğin yanı sıra defalarca müracaat edildiği halde kendisini böyle bir şerefe layık görmediği için daveti geri çevirenlere de rastlanır. Nitekim Kilisli Dr. Mehmed Rifat Bey, yaklaşık 30 yıldır yoğun meşguliyetleri yüzünden edebiyatla ilişkisini kestiğini ve elinde şiirleri veya *Son Asır Türk Şairleri* kitabına girecek bir meziyeti olmadığını belirterek özür beyan eder; bu cevaptan tatmin olmayan üstadın yeniden özgeçmiş talebini de aynı nezaketle ikinci kez geri çevirir.⁴²

Özgeçmiş hakkında bilgi bulamadığı musikişinas Yağlıkçızade Ahmed Efendi bahsinde zamanında kendilerinden veya tanıyanlardan bilgi alınmaz ve çocukları ve aileleri de ilgilenmezse “biz o zatlar hakkında nerede ma’lûmat bulur da yazarız”⁴³ diyerek zamane musikişinasları konusundaki çaresizliğini açıklamayı, bir bakıma eserlerini kaleme almak için çağdaşlarıyla ilgili olarak kullandığı bilgi edinme yöntemine de ışık tutmaktadır.

Şair ve Âşar Müdürü Mustafa Kâmil Bey’de olduğu gibi bazen otobiyografisini istediği kişilerin bu talebi gerçekleştirilmeden vefat etmeleri, karşılaşılan zorluklardan bir diğeri olarak zikredilebilir. Nitekim bulabildiği bilgiler bağlamında oluşturduğu kadarıyla biyografisinin sonuna “tercemei halini yazmasını *mükereren* reca ettim. Yazmakta olduğunu söylediği halde bana tevdi etmeden hayata veda eyledi” notunu düşen İbnülemin,⁴⁴ kışın soğuk günlerinde ziyaretine gittiği Şair Ahmed Kemaleddin Perri’den bazı şiirleriyle bir fotoğrafını ister ve yaşlı adam

41 İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, c. III, s. 1766-68.

42 İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, c. III, s. 1484-85.

43 İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 34.

44 İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, c. II, s. 798.

havalara ısınca bulup kendisine getireceğine dair söz verirse de o arada vefat ettiği için bu vaadini yerine getiremez.⁴⁵

Önceki Dönemlerde Durum

Bu ara başlık altında buraya kadar teracim ve tabakat geleneğinin son iki önemli temsilcisi üzerinden takip ettiğimiz çağdaşlarının biyografilerini oluşturma yöntemini, yani bu yazıda incelenen biyografların çağdaşları olan önemli insanların hayat hikâyelerini büyük ölçüde kendilerinden özgeçmiş (*tercüme-i hal*) talepleri üzerine gelen metinlerle bizzat kendileriyle görüşerek kaydettikleri bilgiler üzerine kurmuş oldukları yönündeki veri toplama biçiminin geriye doğru gidilerek yöntemsel olarak da bir devamlılığının olup olmadığı ve bu anlamda bir geleneğin üzerine oturup oturmadığı sorusunun cevabı aranacaktır. Esasında biraz daha yakından bakılınca İbnülemin ve Hüseyin Vassaf'ın biyografik eserlerini bu anlamda da ciddi bir geleneğin üzerine bina etmiş oldukları ifade edilebilir; zira teracim yazarlarının henüz biyografik kayıtlara geçmemiş olan çağdaşlarıyla ilgili, kendileri, yakınları ve arkadaşları dışında bilgi alabilecekleri başka bir kaynağın olmadığı düşünüldüğünde bu veri toplama yönteminin zorunlu olarak böyle olması gerektiği de ortaya çıkmış olur.

Modern dönemde İbnülemin ile Hüseyin Vassaf'ın verdikleri bilgilerin güvenilir olduğunu ortaya koymak adına kişilerden aldıkları otobiyografik bilgileri kaynağını da belirterek vermeleri şeklinde uyguladıkları bu yöntem, muhtemelen önceki dönemlerde de aynı şekilde uygulanmasına rağmen, dönemin anlayışının da bir sonucu olarak eski dönemin teracim-i ahval ve tabakat yazarları bunu söz konusu iki biyograf kadar açık bir biçimde ortaya koyup eserlerinde dile getirmemiş olabilirler; hatta bazı yazarlar etkilenme boyutunun ötesine geçerek önceki dönemlerde yazılan eserlerdeki ilgili bahisleri olduğu gibi aktarıp kendilerine mal etmekte bir beis görmezler.⁴⁶ Bununla birlikte onların da benzer bir yöntemi kullandıkları yazdıkları eserlerin satır aralarına serpiştirdikleri ufak tefek ipuçlarından veya kenarda köşede kalan bazı veri kırıntılarından tespit edilebilmektedir. Bu açıklamadan sonra bu konuyla ilgili olarak önceki dönemlere ait bazı teracim kitaplarındaki verilerin bu bakış açısıyla incelenmesine geçilebilir. Yukarıda ifade edildiği gibi, burada da tersten hareket edilerek dallardan köklere, yani 19. yüzyıldan 15. yüzyıla ve Türkçe literatürde yazıldığı ve günümüze ulaştığı bilinen ilk

45 İbnülemin, *Son Aşır Türk Şairleri*, c. II, s. 857.

46 Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, haz. Adnan İnce (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2018), Giriş kısmı, s. 7.

teracim kitabı olan Ali Şir Nevai'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'ine doğru inme şeklinde bir yöntem izlenecektir.

Bu anlamda gelenekle modern döneme geçiş arasında bir yerde duran Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey (1786-1859) de yazdığı, ancak tamamlayamadığı şairler tezkiresinde çağdaşlarıyla ilgili aynı yöntemi kullanarak bilgi edinebilmek için bizzat şairlerin kendilerine başvurur. Şiirde babasının üstadı olduğunu ve ölümünden birkaç yıl önce yalılarına geldiğini söylediği ve bazı örnek şiirlerini istediği Şükrü isimli şairin şiirlerinin kaybolduğunu ifade ederek daha sonra dostlarından edinebildiği bazı gazellerini kendisine gönderdiğini belirtir. Aynı şekilde kendisine ulaşamadığı şairleri tanıyanlardan bilgi alır; kendi kardeşi olan Re'fet mahlaslı Abdullah Bey'i de dahil ettiği tezkirede sadece doğum tarihini dakikasına varıncaya kadar verir, ancak hayatının sonraki aşamaları hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmadığı gibi şiir örneklerini dahi zikretmez.⁴⁷

18. yüzyıl Osmanlı teracim literatürünün en önemli isimlerinden biri olan Müstakimzade Süleyman Efendi'nin kendi dönemiyle ilgili yazdığı hattat biyografilerinin önemli ölçüde kendi ilişki ve temasları ve bir kısmının da etrafındaki kişilerden elde ettiği bilgiler bağlamında şekillendiği⁴⁸ söylenebilir. Eserindeki biyografilerle ilgili değerlendirmeleri de bu analizden bağımsız olmadığı gibi bu durum eserin satır aralarından da takip edilebilmektedir, nitekim aynı dönemde yaşadığı hattatlarla ve özellikle de ders aldıkları kişilerle ilgili vermiş olduğu ayrıntılı bilgiler otobiyografik neşveler taşır; bazen de müellifle biyografisini yazdığı kişiler arasındaki ilişkilerin boyutu satır arası bilgilere yansır. Nitekim III. Ahmed'in Sır Kâtibi Ahmed Efendi'nin biyografisini naklederken “kendilerinden mesmû'umdur ki” şeklinde söze başlayıp efendinin bazı görüşlerine yer verir; bir başka örnekte ise “ferzend-i meş'ûdları Seyyid Mehmed Efendi'den mesmû'umdur” diyerek bilgiyi ilgili şahsın oğlundan aldığını belirtir.⁴⁹

Bir savaşta kolunu kaybettiği için Yekdest olarak şöhret bulmuş olan Hattat Vidinli Hüseyin Efendi'nin icazet töreni duasını kendisinin yaptığını veya başka bir hattatın icazet meclisinde bulunduğunu ve kitabına alınması için kendi beyitlerini gönderdiğini belirten Müstakimzade,⁵⁰ bazen kişilerden aktardığı bilgileri

47 Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, haz. Mehmet Nuri Çınarıcı (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2019), s. 13, 30, 48, 68.

48 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, haz. Mustafa Koç (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), Giriş, s. XLVI.

49 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, s. 62-63.

50 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, s. 159. Seyyid Feyzullah-ı Sermed Efendi, yazdığı bazı şiirlerini kendi biyografisi bahsinde yer alması için Müstakimzâde'ye gönderir (s. 327-28).

doğrudan kendilerinden duyduğunu söyler,⁵¹ ayrıca bizzat kendi otobiyografisiyle önemli eserlerine yer verir,⁵² biyografisini kaleme aldığı şahsın kendisine karşı “kemal-i mahabbetleri ve ma’ârife dâ’ir gûn-a-gûn sohbetleri” olduğuna dikkat çeker;⁵³ ailesini iyi tanıdığı ve kitabında yer verdiği bir hattatın kendisine baba yadigârı olarak hürmet gösterdiğini⁵⁴ veya ölüm tarihini kendisinin düşüğünü⁵⁵ vurgulayarak kullandığı biyografik bilgilerin otobiyografik mahiyetini ortaya koyar.

Biyografisini yazdığı Hattat Kayserili Seyyid Mehmed’in ketebe metninde vermeyi gelenek haline getirdiği otobiyografik bilgilere dikkat çeken Müstakimzade, onunla ilgili olarak “ketebesinde dahi sabâvetinde beldesinde temeşşuk eylediği üstadı Çanakçı-zâde nam kimesne olup ve pederi hâcc-ı beyt-i Rahmân ve kendi hâfizu’l-Kur’an ve tarîk-i Nakşbendiyyeye müntesib dervîş-i bî-teşvîş olduğunu ve târîhini ve aded-i Mushafını dahi îrâd eylemek de’b ü âdetidir”⁵⁶ şeklinde hattatın ketebe kaydında verdiği otobiyografik bilgileri paylaşır.

Müstakimzade, Hattat Manısalı Şekercizade Seyyid Mehmed örneğinde olduğu gibi, bazen çağdaşlarının biyografileriyle ilgili verileri temin hususunda uyguladığı yöntemi çok açık bir şekilde ortaya koyar. “Bu fakîre kendi takrîrleri üzere” diye başlayarak ve bilgileri bizzat hattattan aldığını söyleyerek kendilerine Şekercizade isminin verilme nedenini, eğitim aldığı kişileri, yazdığı eserleri, evinin bulunduğu yeri ve ölümü üzerine Müstakimzade’nin düşüğü tarihi de içeren nispeten uzun ve ayrıntılı bir biyografisini verir.⁵⁷ Yine bir başka yerde “kendi nakl eder ki”

51 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 179-80.

52 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 200-201.

53 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 226-27.

54 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 269. Hattat Bolayır Kâtibi Mehmed Efendi için “Tarîka-i Azîzân’da dahi bu fakîr ile pîrdaş u pâdaş olanlardandır” şeklinde onu tanıdığını ve aynı şeyhe bağlı olduklarını (s. 410), diğer bir örnekte hocası Kâtipzade Mehmed Refii Efendi’den hat dersi aldığı sıralarda Hamzazade Mehmed Esad Efendi’nin hocası adına kendisine ders verdiğini (s. 647) ve bir diğerinde de biyografisini yazdığı Şeyhülislam Salihzade Mehmed Emin Efendi’nin kendisine geçineceği bir iş bulduğunu vurgular (s. 650). Bu tür tanışıklık ve dostlukların esere girebilmek için etkili olup olmadığı sorusu önemli bir soru olarak önümüzde durmaktadır; ancak konumuz bu olmadığı için sadece soruyu sormakla iktifa ediyoruz.

55 Müstakimzâde, Rami Mehmed Paşa’nın oğlu Mir Mustafa Nail’in ölümüne kendisinin düşüğü tarihi zikreder (*Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 483).

56 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 355.

57 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 381.

şeklinde başlayan bir cümle ile hattatın bizzat kendisinin vermiş olduğu bilgileri zikreder.⁵⁸

Devhatü'l-Küttâb isimli hattatların biyografilerine hasrettiği eserini 1737 yılında kaleme almış olan Suyolcuzade Mehmed Necib Efendi⁵⁹ (?-1758) de çağdaşlarının biyografileriyle ilgili Müstakimzade'den farklı davranmaz. Eserinde biyografilerine yer verdiği öğrencilerinin hayat hikâyeleriyle ilgili bilgileri kendilerinden almış olduğu açıktır;⁶⁰ ayrıca dedesi Hattat Suyolcuzade Mustafa Efendi'nin biyografisine geniş bir yer ayırarak mezar taşındaki tarihi kendisinin yaptırıldığını belirtir.⁶¹ Öte yandan Hattat Abdullah Efendi'nin biyografisinden bahsettiği sırada III. Ahmed'in iktidarının sonlarında kendisiyle sık sık sohbet ettiklerini⁶² ve dedesinin icazet verdiği hattatlardan Osman Ağa'yla görüşüp konuştuklarını belirtmesi şüphesiz ki konu bağlamında anlamlıdır.⁶³ Bosnalı Hattat Osman Efendi'nin hayatıyla ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra "şürekâsından hallerine bu kadarca ıttıla' tahsîlinden nâşi beyhude tafsile cesaret olunma"diğini, yani arkadaşlarından alabildiği bilginin bu kadar olduğunu söyleyerek daha fazla ayrıntıya giremediğini belirtmesi,⁶⁴ yukarıda 19. yüzyıldaki biyografların yaptığı gibi, bazı biyografileri oluştururken bu dönemlerde de kişilerin çevresine müracaat edildiğini gösteriyor.

Suyolcuzade, ilginç bir şekilde Kahire'deyken görüşüp eserlerini incelediği ve Mısır'daki mahfillerde Tezkireci diye anıldığını belirttiği Hattat Abdullah Efendi'nin biyografisini de kitabına alır. Şüphesiz ki onunla ilgili vermiş olduğu malumatın tamamı Abdullah Efendi'den almış olduğu otobiyografik bilgilere dayanmaktaydı.⁶⁵

Enfi Hasan Hulûs Halveti'nin (?-1724) 1723 tarihinde İstanbul'un velileri (*sufî*) ve delileriyle ilgili olarak kaleme almış olduğu ve onların hayat hikâyeleriyle hatıra ve menkıbelerini yazdığı eserinde çağdaşı kişileri konuşturarak birinci ağızdan elde ettiği biyografik bilgileri bazen alıntı formunda bazen de kendi ifadeleriyle aktarır. Örneğin Doğanî el-Hâc Mustafa Baba Efendi bahsinde onun ağzından

58 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, s. 467.

59 Muhittin Serin, "Suyolcuzâde Mehmed Necib", *DİA*, 2010, XXXVIII, s. 2.

60 "Devhatü'l-Küttâb, İncelemeli Metin Çevirisi" (yüksek lisans tezi), haz. Ayşe Peyman Yaman, Marmara Üniversitesi, 2003, s. 84, 86, 132-33, 139, 178, 229-30, 340-41, 349.

61 "Devhatü'l-Küttâb", s. 193-95.

62 "Devhatü'l-Küttâb", s. 219-20.

63 "Devhatü'l-Küttâb", s. 228-29.

64 "Devhatü'l-Küttâb", s. 232.

65 "Devhatü'l-Küttâb", s. 246.

bazı menkıbeler anlatır. Bu durumu “Hâcı Baba Hazretleri sülûkunun evâil-i hâlinden bu Fakîre şöyle nakl buyurdular” diyerek efendiden doğrudan alıntı yapar; aynı şekilde La’lizade Abdülbaki Efendi’nin hayat hikâyesine dair kendisine anlattığı bilgileri Abdülbaki Efendi’nin ifadeleriyle nakleder.⁶⁶

Eserini 1721 yılında tamamlayan Şeyhülislam Mirza Mustafa Efendi’nin oğlu Salim Efendi de (1688-1743) geleneğin önemli bir halkasıdır. Yanyalı Esad Efendi ve yaptığı görevler hakkında verdiği çok ayrıntılı bilgiler, ancak kendisinden alınabilir ki biyografi metninden kendisini gayet iyi tanıdığı anlaşılan Salim Efendi’nin bir gazeline nazire yazması ve bazı beyitlerini eserine koyması için Salim Efendi’ye göndermesi⁶⁷ de bu kanaatimizi desteklemektedir. Geleneğe uygun olarak kitabına koymak üzere şairlerden şiir örnekleri istediği ve onlardan gelenleri eserine aldığı görülür.⁶⁸ Aynı şekilde Müneccimbaşı Ahmed Dede’nin biyografisini oğlu Mevlevizade Mustafa Efendi’den alan⁶⁹ ve Bosnalı Şair Faiz’ininkini de kardeşi Şam Kadısı Kerimzade Refdi Efendi’nin⁷⁰ verdiği bilgilerden yararlanarak yazan Salim Efendi, eserinin ilgili yerinde ise ayrıntılı ve geniş bir otobiyografisiyle kendi şiirlerinden bazı örnekler verir.⁷¹

16. yüzyıl tezkirecilerinden olup eserini 1592’de ve bazı nüshalarını ise 1593’te tamamlayan⁷² Ahdî de (?-1593/94) şairlerin biyografilerini bazen arkadaş ve ailelerinden yararlanarak⁷³ bazen onlardan şiirler isteyerek⁷⁴ bazen de bizzat kendileriyle

66 Enfi Hasan Hulûs Halvetî, *Tezkiretü’l-Müteahbirin*, XVI.-XVIII. Asırlarda İstanbul Velîleri ve Delileri, haz. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız (İstanbul: MVT Yayıncılık, 2007), s. 65, 133.

67 Sâlim Efendi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, s. 91-93.

68 Sâlim Efendi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, s. 131, 175, 266, 297, 307, 332, 407, 410, 418.

69 “Mütercem-i sâbıkü’z-zikrin mahdum-i necâbet-mersûmları olan dânişverân-ı vaktin serâmed ü dil-pesendi ma’rifetli Çelebi Efendi asrımızda müneccimbaşı bulunup ekseriya görüşülüp sohbet ü ülfet eder idik. Kendilerinden vâlid-i mâcidlerinin tercemesi istiksâ olundukda bi-aynihi böylece ihbâr eylediler” (Sâlim Efendi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, s. 109).

70 “Terceme-i hâlleri biraderleri Şam-ı şerîf kazasından ma’zûlen intikal eyleyen Kerim-zâde Refdi Efendi merhumdan istifsâr olundukda bi-aynihi böylece ihbâr eylediler” (Sâlim Efendi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, s. 342).

71 Sâlim Efendi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, s. 241-45.

72 Ömer Faruk Akün, “Ahdî”, *DİA*, 1988, I, s. 511.

73 Şair Ülfetî’nin biyografisini arkadaşı Behram Kethüda’dan aldığı bilgilerle yazar (*Ahdî ve Gülşen-i Şu’arâ’sı* (İnceleme-Metin), haz. Süleyman Solmaz (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2018), s. 106). İstanbullu Şair Ârif Çelebi’nin oğlu babasının tezkireye alınması için Ahdî’ye bizzat başvurur ve o da bunu uygun görür (s. 222).

74 “Râkım-ı hurûf kendülerinden eş’âr-ı dürer-bârların taleb-kâr olduklarında...cem’-i eş’ârından ihtiyar idüp vermişlerdi” (*Ahdî ve Gülşen-i Şu’arâ’sı*, s. 111).

olan ülfet ve ilişkilerine ve muhtemelen kendilerinden almış olduğu bilgilere dayanarak⁷⁵ şekillendirir; ayrıca Rızayî mahlaslı ağabeyi, Rindî mahlaslı amcasının oğlu, Şemsî-i Bağdâdî mahlaslı babası ile Muradî-i Bağdâdî mahlaslı küçük kardeşi gibi aile bireylerinin biyografilerine eserinde yer verir.⁷⁶

Gelenek içerisinde önemli bir isim olan ve eserini 1586 tarihinde tamamlayan Kınalızade Hasan Çelebi (1546-1604) de kendi dönemi şairlerinin biyografileriyle ilgili aynı yöntemi uygulayarak şairlerle doğrudan ilişki kurar ve eserine koymak üzere onlardan şiir örnekleri ister;⁷⁷ tezkireye konulmak üzere istenen bu şiirlerin tespit ve gönderiminin bizzat ilgili şahıslar tarafından yapılması dahi otobiyografik bir veri olarak değerlendirilebilir. Çünkü şiirleri arasında kendince en önemli ve değerli olanlarını yine kendisinin belirleme durumu, kişinin kendi tercihini yansıttığı için otobiyografik bir veridir. Bu durum ayrıca biyografın hayat hikâyesini yazdığı şahıslarla irtibat kurduğunu ve muhtemelen otobiyografik bilgileri de onlardan aldığını gösterir. Edirneli Şair Emrî bahsinde Emrî'nin "râkım'ül-hurûfa hikâyet itmiş idi ki" diye başladığı cümlelerle şairin büyük Şair Zâtî ile aralarında geçen muhavereyi kendisine aktarması,⁷⁸ Kefeli Şair Bekayî ile görüşüp sohbet etmiş olması⁷⁹ veya Kefeli Hüseyin Çelebi ile aralarında bir dostluğun bulunduğunu dile getirmesi,⁸⁰ bize bu metinlerin inşaî arka planına dair ufak da olsa ipuçları sağlar.

Orhan Şaik Gökyay'ın Türk edebiyatının en önde gelen şairler tezkiresi olarak nitelediği Âşık Çelebi'nin (1520-1572) *Meşâirü's-Şuarâ'sı* bu geleneğin şüphesiz ki en önemli halkalarından biridir. Eserini 1568 yılında tamamlayan ve çağdaşlarıyla ilgili biyografik bilgilerin temininde aynı metodu kullanan Âşık Çelebi'nin eserinin satır aralarında yönteme dair bazı ipuçları bulunur. Örneğin Manastırlı Şair

75 Cüdâyî-i Acem ile arasında sıkı bir dostluk mevcut olan ve ölümüne tarih düşen Ahdî bu durumu şu şekilde açıklar: "Bu bende ile hukuk-i sâbıkası küllî olmağın vefatına bu târih-i pâk kelimât sebt olundı" (*Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı*, s. 133). Keza Rûhî Çelebi'yle Bağdat'ta görüş alışverişinde bulunur (*Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı*, s. 166-67). Şair Tarîkî örneği için bkz. s. 213. Edirneli Şair İzârî Çelebi'yle olan güçlü dostluğu için şu ilginç ifadeleri kullanır: "Râkım-ı hurûf ile hukuk-ı sâbıkası Edirne ve İstanbul'da bir mertebede vâki' olmışdur ki mümkün-i tesvîd ü tahrîr değil" (s. 219-20).

76 *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı*, s. 171, 189, 281.

77 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2017), s. 180, 322, 330-31, 411, 571-72, 652, 787.

78 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 205.

79 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 237.

80 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 297.

Celâlî'yi anlattığı bahiste “ol esnada bu fakir ile musâhabete ve üns ü ülfete tenez-zül ederdi” diye aralarındaki dostluğa ve sohbetlere dikkat çektikten sonra kendisiyle ilgili bahiste kullanılmak üzere gazeller gönderdiğini belirtir. Eyüp ve Kâğıthane çayırılarında, Galata ve Hasköy'deki meclislerde, Sultanahmet Meydanı'ndaki ilkbahar ve sonbahar sohbetlerinde, hamamlarda ve dergâhlardaki faaliyetlerde hep birlikte olduklarına vurgu yapması, ikili arasındaki ilişkilerin derinliğini ve verdiği bilgilerin otobiyografik özelliğini ortaya koyar.⁸¹

Hasan Çelebi'nin İstanbul kadılığı zamanında birlikte danışman olarak görev yaptıklarını söylediği Şair Merdümî'nin Vidin'den kendisine gazel gönderdiğini belirtir.⁸² Şair Fazlî bahsinde geçen “bu mecmû'ada sebt için nümüne taleb olındukda” şeklindeki ifadesi, Âşık Çelebi'nin bu tür bilgileri bizzat şahıslardan istediğini gösterir;⁸³ öte yandan Sun'î Çelebi gibi bazı şair dostlarının son anlarına ve ölmeden önce yazıp kendisine verdiği son şiirlerine şahit olur.⁸⁴ Çok geniş bir şekilde verdiği ve Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferi dönüşünden, yani 1535'ten beri tanıştığı Hayalî Bey'in biyografisi konumuz bağlamında önemli bir örnektir. Yaklaşık 20 senelik bir dostluk ve tanışıklığın verilerine dayanan bu biyografi, bazen aktarılan otobiyografik bilgiler bazen ikili arasında geçen hatıralar ve bazen de şiir konusundaki farklı yaklaşımlara bağlı olarak gelişen çekişmeler bağlamında şekillenir. Nitekim Hayalî Bey'in yazdığı şiirleri Âşık Çelebi'ye gösterdiği, Âşık Çelebi'nin yaptığı eleştirileri önemseyip uyguladığı, bazen eleştirilerden alınıp küstüğü ve sonradan muhtemelen arkadaşının haklı olduğunu düşündüğü için gelip Çelebi'den özür dilediği gibi ayrıntıları biyografisine aktarır. Âşık Çelebi'nin yazdığına göre farklı şehirlerde buldukları dönemlerde de Hayalî Bey'le arasındaki bu ilişki mektuplaşmalar yoluyla devam eder.⁸⁵

Anadolu sahasında Sehi'den sonra bilinen ikinci şairler tezkiresinin yazarı olup eserini 1546'da tamamlayan ve benzer bir yöntem kullanan Latifî (1490/91-1582), kaynakları ve kullandığı yöntemi ele verme hususunda diğer tezkire yazarlarına göre çok daha ketumdur. Hatta bu durumu “kelimât-ı selefden ve karâyih-i halefden nesne ittihaz u iktibâs itmedüm dirsem sözümün eriyüm” şeklinde gayet

81 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, haz. Filiz Kılıç (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2018), s. 204-06.

82 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, s. 342.

83 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, s. 517.

84 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, s. 568-69.

85 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, s. 651-65.

iddialı bir şekilde âdeta kimseden yararlanmadığını ifade eder;⁸⁶ ancak daha kitabın girişinde elinde divit ve koltuğunun altında bir defter olduğu halde gezdiğini, fazilet sahiplerinin sohbetleriyle edebiyat meclislerinde sürekli notlar aldığını ve yaşlı ve bilgili kişilere başvurup verdikleri bilgileri kaydettiğini belirtmesi, çağdaşı şairlerin hayat hikâyelerini bizzat kişilerden veya tanıyanlarıyla ailelerinden aldığı bilgilerle yazdığını gösterir.⁸⁷

Bununla birlikte şairlerin hayat hikâyelerini yazarken kullandığı kaynaklar hususunda satır aralarında az da olsa bazı ipuçları mevcuttur. Nitekim meşhur Şair Hayalî Bey'in tezkireye konulmak üzere beş beyitten oluşan beğendiği bir şiirini bizzat seçip Latîfî'ye göndermesi, tezkire yazılırken şairle haberleştiklerini ve ondan bilgi aldığını ortaya koymaktadır.⁸⁸ Aynı şekilde Şîrî mahlaslı Ali Bey'le aralarındaki dostluğa vurgu yapıp hasta olduğu dönemde yazıp kendisine verdiği bir şiirini eserine koyması⁸⁹ ve karakteri hakkında iddialı bilgiler verdiği ve kardeş gibi olduklarını söylediği Kastamonulu Şair Zaifî Mehmed Çelebi ile hukuklarının çok eskilere dayandığını ve her şeyden önce de eserini onun teşvik ve ısrarları sonucunda kaleme aldığını belirtmesi, incelediğimiz konu bağlamında çok önemlidir.⁹⁰ Latîfî, ayrıca eserinde geniş bir şekilde kendi otobiyografisine, şiir ve nesirle ilgili görüşlerine, kitabın yazılış arka planına ve kendisinin düz yazıda Anadolu sahasında bir çığır açtığına vurgu yaptıktan sonra bazı mısra, beyit ve şiirlerine yer verir.⁹¹

Teracim-i ahval geleneğinin Anadolu sahasındaki en önemli yapıtaşlarından ve geleneğin Arap-İslam temelleriyle bağlantısını kuranlardan biri olan Sehî Bey'in (?-1548) 1538'de tamamladığı *Heşt-Bihîşt* isimli eseri incelenen konu anlamında da bize ciddi ve önemli ipuçları sunmaktadır. Sehî Bey'in beşinci tabakada biyografilerini ele aldığı ve kendisinin yetişemediği şairlerle ilgili kısmın girişinde kendisinin "anların şeref-i musâhabetleri ile müşerref olup mülâkat itmek müyesser olmayup evsâf-ı hamide ve ahlâk-ı pesendîdeleri pîrlerden ve rûzgâr-dîde

86 Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (Tenkitli Metin)*, haz. Rıdvan Canım (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2018), s. 470.

87 Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 69.

88 Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 220.

89 Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 318.

90 "Bu fakîr ü hakîr ile uhuvvet-i uhrevî birle çok hukuk-ı sâbıkaları ve musâhabet-i sâdıkalari geçmişdür ve bu perişân evrâkun tahrîr ü tedvini anların ilhâh u ibrâmı ve tahrîk u ikdâmı ile tahrîr ü tesvîd olup" (Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 343).

91 Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 53-56, 468-72.

kimesnelerden semâ' ile tevatüre yitişüp tahrir ü tasvir oldu"⁹² yani bu kategoridekileri kendisi görüp sohbetlerinde bulunmadığı ve onların vasıflarıyla kişiliklerini yaşlılardan dinlediği şeklinde yapmış olduğu açıklama, mefhumun muhalifinden hareketle, çağdaşlarının biyografilerini bizzat kendilerinden veya çevrelerinden edindiği bilgilerle oluşturduğu şeklinde de değerlendirilebilir.

Esasında altıncı, yani kendi zamanının şairlerinin zikredildiği tabakanın girişinde zaten bunun böyle olduğunu açık bir biçimde izah etmektedir. Nitekim bu kategorideki şairlerin "ba'zı hayât âbı ile bâki vü mevcûd olup bu fakir yiğitliği zamânında anların şeref-i musâhabetleri ile müşerref" olduğunu, yani gençliğinde onların meclisleriyle sohbetlerinde bulunduğunu belirtir. Bu kısımda incelediği ilk şair olup bu grubun en önemlisi diye niteleyerek övdüğü Necatî'nin biyografisini verirken "merkadini fakîr binâ itdüm" şeklinde mezarını kendisinin yaptırdığını ve ölümüne düştüğü tarihle Necatî'nin bir beytini mezar taşına yazdırdığını vurgulaması,⁹³ ikili arasındaki ilişkinin mahiyeti ve onunla ilgili yazdığı bilgilerin otobiyografik boyutu hakkında bir fikir verebilir. Yine Edirneli Şair Yakînî'nin biyografisinde babasından pek zengin bir miras kalmasına rağmen bunu kısa zamanda yiyip bitirdiğini, ona kendisinin sahip çıkıp bataklıktan kurtardığını ve hayatının önemli bir kısmını kendi yanında geçirdiğini belirtmesi, hayatına dair verdiği bilgilerin şairden alındığını ortaya koyar.⁹⁴

Türkçe teracim-i ahval silsilesinin başlangıcını oluşturan Ali Şir Nevai (1441-1501) de eserinin ikinci meclisinin başında yaptığı açıklamada bu kısma aldığı kişilerden bazılarının hizmetine küçükken eriştiğini ve gençliğinde de bazılarının sohbetleriyle şereflendiğini belirtir, eserine aldığı ve sohbetinde bulunduğu bazı büyüklerle kendi arasında geçen hatıralara yer verir, biyografisini verdiği Fazlullah-i Ebu'l-Leysi'den iki yıl ders aldığını ve hocasının kendisine "evlat" diye hitap ettiğini söyler,⁹⁵

92 Sehî Beg, *Heşt-Bihîşt*, haz. Haluk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2017), s. 68.

93 Sehî Beg, *Heşt-Bihîşt*, s. 95-96.

94 Sehî Beg, *Heşt-Bihîşt*, s. 148.

95 Ali-Şir Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)*, haz. Kemal Eraslan, Farsça çeviri A. Naci Tokmak (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), s. 345-49, 355-56. Bir başka yerde biyografisini verdiği Hâfız Ali-i Câmî'den pek çok ders aldığını (s. 357) ve bir yerde de hayat hikâyesini verdiği Yusuf-i Burhan'dan musiki öğrendiğini belirtir (s. 369). Ayrıca üçüncü meclisin başındaki açıklamada da bir kısmının hizmetinde ve bir kısmının da sohbetlerinde bulunduğunu söyler (s. 393).

pek çoğuyla dostluklar geliştirip sohbetlerde bulunur.⁹⁶ Mevlânâ Muhammed-i Mu'ammâyî bahsinde bazı bilgileri sıraladıktan sonra kurduğu “fakir bunu kendisinden iştmişim” şeklindeki cümlesiyle verdiği bilginin kaynağına işaret eder;⁹⁷ bazen kitabına aldığı şairle şiiri hususunda aralarında geçen müzakereleri anlatır;⁹⁸ diğer bazı teracim yazarları gibi Nevai de dayısı Mir Said⁹⁹ ile kendi öğrenci ve yetiştirmelerinin biyografilerini eserine alır.¹⁰⁰

Nevai'nin çok yakını olduğunu belirttiği Emir Süheylî'yi uzun uzun anlattıktan sonra “bundan ziyadesi anlatılsa kendimi anlatmış olacağımdan korkup söz kısa kesildi” şeklinde bir açıklama yapması¹⁰¹ veya yine biyografisini verdiği Mevlânâ Mir-Hând'dan başlangıcından yaşadıkları zamana kadar gelecek umumi bir tarih yazdırmayı bizzat kendisinin istemiş olması,¹⁰² eserine aldığı kişilerle bizzat temasta olduğunu ve onlarla ilgili vermiş olduğu bilgilerin otobiyografik verilere dayandığını gösterir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu makalede, köklü bir geleneğe sahip olan Osmanlı teracim-i ahval literatürünün aynı zamanda ciddi bir otobiyografik veri kaynağı olduğu tezi ileri sürüldü; ayrıca İbnülemin ve Hüseyin Vassaf gibi geleneğin son iki önemli temsilcisi üzerinden otobiyografik değeri incelenen bu edebî türün esasında önemli ölçüde otobiyografik malzeme ve veriler üzerine kurulu olduğu yönündeki tezimizin önceki dönemlere doğru indirilmesi ve ilgili literatürün bir de bu gözle değerlendirilmesi sonucunda imparatorluğun son dönemindeki bu otobiyografik tablonun önceki dönemler için de ciddi anlamda bir temsil kabiliyetinin olduğu görüldü. İmparatorluğun sonuna kadar neredeyse kesintisiz bir biçimde devam eden ve önemli ölçüde otobiyografik veriler üzerine bina edilen teracim ve tabakat literatürü zinciri, esasında şöyle bir tabloyu önümüze serer: Önceki neslin otobiyografik verilere dayanarak yazdığı eser bir sonraki nesil biyografının yazdığı eserin kitabî kaynağını oluştururken kendi neslinin müelliflerinin biyografilerini de büyük ölçüde otobiyografik verilere dayandırarak bir sonraki nesle aktarır. Bu açıdan bakıldığında söz

96 Ali-Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, s. 361, 364-65, 370-71, 389-90, 407, 425.

97 Ali-Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, s. 362-63.

98 Ali-Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, s. 379-80.

99 Ali-Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, s. 387.

100 Ali-Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, s. 413, 478, 488-89, 509.

101 Ali-Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, s. 394-96.

102 Ali-Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, s. 459-60.

konusu literatürün ciddi anlamda otobiyografik verilere dayandığını ifade etmenin hakikate uzak düşmeyeceği söylenebilir. Öte yandan bu makalenin gündeme getirdiği yaklaşım ve verilerle son dönemlerde yapılan bazı çalışmalar sonucunda ortaya çıkan yeni metinler, Türkiye'deki otobiyografi çalışmalarının az ve nisbeten zayıf olduğu yönündeki yargının yavaş yavaş gözden geçirilmesi gerektiğinin işaretlerini vermektedir.

Bununla birlikte otobiyografik metinlerin bünyesinde yüksek bir subjektivite olasılığı barındırma sorununa dikkat çekilmesi gerekir. Teracim literatürünün otobiyografik önemini ortaya koymak tabii ki değerlidir; ancak bu değer, otobiyografik malzemenin subjektifliği sorununu ortadan kaldırmadığı gibi, otobiyografik malzemeyi kullanmak için biyografin çok temkinli davranması gerektiğine de dikkat çekilmesi uygun olur; zira otobiyografik veriler ilgili şahıs tarafından kaleme alındığı ve şahsın anlatısında kendini olayların merkezine koyup olumlu işleri sahiplenme ve olumsuzluklarda sorumluluğu başkalarına yükleme gibi ihtimaller devreye girebileceği için daha işin başında subjektif ve sorunlu bir tablo ortaya çıkabilir.

Bu noktada Cevdet Paşa önemli bir örnektir; onun otobiyografik verilerinin bazen kendisinin müdahil olduğu veya müdahil olmakla suçlandığı bazı konularda işin sorumluluğunu başkalarına yükleyen ve hatta bazen iftira boyutuna varan son derece sorunlu metinler olabildiğini artık açık bir biçimde biliyoruz.¹⁰³ Bu sıkıntılı tabloya biyografin taraf tutma veya sevmediği kişileri gereğinden fazla yerme ihtimalleri de eklenince konu bir sorunlar yumağına dönüşebilir. Öte yandan biyografların teracim-i ahval kitaplarında ne derece subjektif değerlendirmeler yapabildiğini elimizdeki metinlerden biliyoruz. Bununla ilgili yığınla örnek verilebilir. Üstelik bu tür subjektif değerlendirmeleri başka kaynaklardan onaylayacak veya yanlışlayacak araç ve imkânlara çoğu kere sahip olmamız biyografin veya bu otobiyografik verileri kullanan araştırmacıların işini daha da zorlaştırabilir. Dolayısıyla bu tür verileri kullanırken verilerin içerebileceği bu gibi tehlikeleri akıldan çıkarmamak uygun bir yöntem olacaktır.

103 Bu konudaki hayli yekûn tutan örnekler için bkz. Kübra Fettahoğlu, *Bir Tanzimat Bürokrati Ahmed Cevdet Paşa* (İstanbul: Timaş Akademi, 2021). Ayrıca bkz. Ali Akyıldız, "İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarihçilik ve Yöntem Üzerine* (İstanbul: Timaş Akademi, 2021), s. 23-25.

Teracim-i Ahval Literatürünün Otobiyografik Değeri

Öz ■ Osmanlı toplumunda otobiyografi geleneğinin olmadığı veya çok zayıf bir alan olduğu genelde kabul edilen ve ilgili literatürde yakın bir zamana kadar da hayli baskın olan bir görüştü. Son dönemlerde konunun yeniden gündeme getirilip tartışılma-ya başlanmasıyla birlikte bu alanda uzun süre neredeyse yegâne metin olarak bilinen Tımişvarlı Osman Ağa'nın otobiyografik eserini bu yalnızlıktan kurtaracak yeni metin ve verilerin ortaya çıkmaya başladığı görülüyor. Otobiyografi literatürüne katkı yapmayı amaçlayan bu yazıda, bugüne kadar neredeyse üzerinde hiç durulmayan bir konunun, yani Osmanlı toplumunda sağlam bir geleneği olduğu ve *hadika*, *tezkire*, *devha* gibi genel başlıklar altında kesintisiz bir şekilde varlığını sürdürdüğü halde genel olarak *tabakat* veya *teracim-i ahval* olarak da isimlendirilen grup biyografisi literatürünün vermiş olduğu bilgilerin otobiyografik değeri söz konusu edilmektedir. Makalede, 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren imparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürüp neredeyse bütün ana metinleri yeni harflerle neşredilmiş olan ve sanatkâr, tarihçi, şair, âlim ve sair grupların kısa biyografilerini veren bu literatürü ortaya koyan yazarlar zincirinin kendi dönemlerinde yaşayan önemli insanların biyografilerini kaleme alırken ihtiyaç duydukları ve dayandıkları bilgileri bizzat veya bilvasıta hayatını yazdıkları kişilerden aldıkları ve dolayısıyla bu metinlerin büyük ölçüde otobiyografik malzemeye dayandıkları tezini ileri sürmekte ve delillendirmektedir.

Anahtar kelimeler: Otobiyografi, Biyograf, Biyografi, *Terâcim-i Ahvâl*, *Tabakat*, Özgeçmiş, *Tezkire*, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Hüseyin Vassaf.

Kaynakça

- Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı (İnceleme-Metin)*, haz. Süleyman Solmaz, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2018.
- Akyıldız, Ali: "İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarihçilik ve Yöntem Üzerine*, İstanbul: Timaş Akademi 2021, s. 13-31.
- Akün, Ömer Faruk: "Ahdî", *DİA*, 1988, I, 511.
- Alî-Şîr Nevâyî: *Mecâlisü'n-Nefâyis (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)*, haz. Kemal Eraslan, Farsça çeviri A. Naci Tokmak, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2015.
- Âşık Çelebi: *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, haz. Filiz Kılıç, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2018.
- Bir İnsan Bir Devir: İbnülemin Mahmud Kemal'in Hutûd-ı Meşahir Defteri*, haz. Şemsettin Şeker, İsmail Kara, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları 2010.
- Devhatül-Küttâb, İncelemeli Metin Çevirisi*, (Yüksek Lisans Tezi) haz. Ayşe Peyman Yaman, Marmara Üniversitesi 2003.

- Enfi Hasan Hulûs Halvetî: *Tezkiretül-Müteahbirin, XVI.-XVIII. Asırlarda İstanbul Velileri ve Delileri*, haz. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, İstanbul: MVT Yayıncılık 2007.
- Fettahoğlu, Kübra: *Bir Tanzimat Bürokrati Ahmed Cevdet Paşa*, İstanbul: Timaş Akademi 2021.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal: *Son Hattatlar*, İstanbul: Maarif Basımevi 1955.
- ..... : *Hoş Sadâ*, İstanbul: Maarif Basımevi 1958.
- ..... : *Son Asır Türk Şairleri*, c. I-III, İstanbul: Dergâh Yayınları 1988.
- Kınalızâde Hasan Çelebi: *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2017.
- Latîfî: *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (Tenkitli Metin)*, haz. Rıdvan Canım, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2018.
- Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi: *Tezkiretü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, haz. Adnan İnce, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2018.
- Müstakimzâde: *Tuhfe-i Hattâtîn*, haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik Yayınları 2014.
- Osmânzâde Hüseyin Vassâf: *Sefîne-i Evliyâ*, I-V, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi 2006.
- Sehî Beg: *Heşt-Bihîşt*, haz. Haluk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2017.
- Serin, Muhittin: "Suyolcuzâde Mehmed Necib", *DİA*, 2010, XXXVIII, 2.
- Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey: *Tezkiretü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, haz. Mehmet Nuri Çınarcı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2019.